

La terra sigil·lata africana a Ilerda

La ciutat romana d'Ilerda va importar considerables quantitats de ceràmica que provenia del nord d'Àfrica, aquesta la coneixem també amb el nom de terra sigil·lata africana o clara, acompanyant-la també hi trobem la ceràmica de cuina o comuna africana. La seva exportació vers la Mediterrània abraça una cronologia que va des del segle I d.C. fins al VII d.C.; però a Lleida les trobem a mitjan segle I d.C. fins el V d.C. El final d'aquesta relació amb la dada del 449, moment en què les fonts antigues ens notifiquen l'arrasament i destrucció de la ciutat pels bagaudes i sueus (Hydat. Olymp, CCCVII, 1.42; Isd. Hist. Sueb. 87). Encara que sembla que les fonts i els estudis de ceràmica poden coincidir, potser encara és aviat per donar validesa a la dada històrica; caldrà, doncs, esperar noves dades.

L'estudi i anàlisi de les ceràmiques que presentem aquí està basat en els jaciments urbans de l'actual ciutat de Lleida. D'ençà 1982 fins al 1987 s'intervingué arqueològicament de forma continuada la qual cosa va proporcionar una sèrie de material ceramològic per estudiar que obria nous camins a la història d'Ilerda, tants anys dormida; tot i així hores d'ara se'ns fa difícil fer una bona interpretació del que fou Lleida en l'antiguitat, manquen encara dades que ens puguin facilitar aquesta tasca. Malgrat això, com ja es deia anteriorment, les excavacions dutes a terme aquests darrers anys ens permeten fer una nova interpretació de l'antiguitat de la ciutat i eliminar alguns tòpics que s'han repetit al llarg dels anys.

Els jaciments urbans emprats estan tots a poca distància l'un de l'altre i no sabem amb exactitud el

grau de complementarietat que tenien entre ells en època romana, ni tampoc certament i de forma contundent la seva funció, ja que malauradament, les qüestions que fan referència a la topografia antiga encara no les coneixem del tot bé. Tot i així podem fer un breu resum de cada jaciment d'on provenen els materials ceràmics.

La plaça de Sant Joan no tingué una excavació arqueològica propiament dita. S'hi intervingué l'any 1975 i la ceràmica recollida abraça totes les èpoques de la ciutat però la representació de l'africana és minsa.

A la Paeria, les excavacions es realitzaren en el subsòl. Des de 1981 s'intervingué sistemàticament. Hi ha dos horitzons cronològics, el primer va des del segle I-II a.C. a l'I d.C. El segon del IV-V d.C. Els segles II-III tenen material poc significatiu, tot i que hi són representats.

El conjunt africà està molt ben representat pel tardà (T.S.H.T, T.S.C.D. i paleocristianes). La ceràmica estudiada ve d'excavacions antigues i d'unitats estratigràfiques contextualitzades.

A l'antic Portal de Magdalena l'any 1984 es comencen uns sondejos que van proporcionar una sèrie de dades on es podia refer gairebé totes les etapes històriques de la ciutat.

Aquest jaciment és el que ha proporcionat gran quantitat de ceràmica africana amb un clar predomini de la T.S.C.A2 i de comuna. La T.S.C.C. supera amb molt poca diferència la T.S.C.D.

A la Suda se seleccionà el material, encara que procedia dels farcs d'amortització de les troneres,

perquè si bé sabem que no és d'allí sí que creiem que no podia venir de molt lluny. Hi ha un predomini de la comuna africana i de la T.S.C.A. seguida de la "D".

A Francesc Macià s'ha fet la darrera intervenció; petita en extensió arqueològica però amb bons resultats. El conjunt ceramològic africà és de molt bona qualitat i alguns fragments sembla que mai no hagin estat en ús. La T.S.C.C, a diferència d'altres jaciments, està molt reconeguda en gairebé tot el seu repertori. Hi ha un predomini de la comuna i de la T.S.C.A.A2.

Per elaborar el catàleg tipològic s'ha emprat la divisió funcional, la classificació tipològica i la cronologia donada en l'*Atlante I*. Tanmateix hem afegit cronologia nova en els casos que ho han permès.

Terra sigil·lata clara A

Formes obertes antigues

Salomonson A1\Hayes 3A

Ens remet a la Drag. 36 en T.S.S. La forma africana té una revora interior per ficar-hi la tapadora. No tingué èxit en el mercat i fou absorbida per la Lamb. 4\36A\Hayes 3B.

Hayes dona els anys 60-90, mentre que Aquilué proposa 90-100 (AQUILUÉ 1987, 115). Presentem un fragment de bona qualitat (núm. 1). Incloem en aquest apartat el fragment (núm. 2) com una possible variant d'aquesta forma. Es diferencia per tenir una ala menys penjant amb una decoració a rodeta en l'exterior (M- 85-C-380, M-85-C-1156). N'hem localitzat un total de 2 fragments.

Lamboglia 4\36A\Hayes 3B

Està relacionada amb la Drag. 36. Tingué molt d'èxit. A la vora té una decoració a barbotina anomenada "fulles d'aigua" que ja tenien les produccions de la Graufesenque en època flàvia. Té una cronologia del 75 al 150, encara que s'hagués pogut donar en tota l'edat antonina. En presentem un fragment (núm. 3) amb vernís A1 de bona qualitat on es pot apreciar la decoració a barbotina típica (M-85-C-962). Com en el cas anterior, en tenim 2 fragments.

Lamboglia 4\36B\Hayes 3C

Pertany al mateix grup que l'anterior però sense decoració a barbotina al llavi.

Acostuma a tenir pitjor qualitat la qual cosa fa pensar que és més tardana, de final segle II i princi-

pi del III, tal com es documenta a Ostia (OSTIA II 1968, 59) Hayes la situa dins de la primera meitat del II i Aquilué (AQUILUÉ 1987, 150) al final del II. El fragment té vernís A1 de bona qualitat (núm. 4) (M-85-C-1366). També en tenim 2 fragments.

Salomonson A9A\Hayes 6A

És un plat de vora horitzontal a l'exterior de parets corbes, el fons té una decoració a rodeta.

La cronologia és de final segle I d.C a inicis del II d.C.

En presentem dos fragments amb vernís A2 de qualitat bona (núm. 5, 6) (M-85-C-1188, M-C-1596). N'hem localitzat 4 fragments.

Lamboglia 23\Hayes 6B

Plat considerat variant de l'anterior sense decoració a l'interior a rodeta.

Hayes i Lamboglia pensen en una segona meitat del II d.C. Aquilué en la primera meitat (AQUILUÉ 1987, 122). A Ostia es veu que no fou produïda en la primera meitat del III (ATLANTE I 1981, 25) mentre que a Luni apareix amb més freqüència en aquesta primera meitat (ROFFIA 1977, 168).

Tenim un fragment de vernís típic A2 de bona qualitat (núm. 7) (P. 82,350). En tenim dos fragments.

Lamboglia 1a\Hayes 8A

Ens remet a la Drag. 29 en T.S.S d'època flàvia tardana. Vas carenat de secció convexa. Té unes acanaladures en la part superior interna i una decoració a rodeta externa que combina motius diferents.

Té una cronologia del 90 al 150 encara que a Tunísia ja era feta a l'any 80 d.C.

El fragment que presentem té vernís A1 i una decoració de motius incisos rectes cap a baix, la línia de sota amb incisions més petites de direcció cap a baix i a l'esquerra obliqües (núm. 8) (M-85-C-3439). Tan sols en tenim 1 fragment.

Lamboglia 1c\Hayes 8B

Pertany al mateix grup anterior però sense decoració; de la mateixa manera que evoluciona la seva estructura inicial i la qualitat empitjora, el vernís esdevé A2.

La cronologia és de segle III d.C. Presentem una peça sencera de vernís A2 típic amb un diàmetre de

24 cm (núm. 9) (M-85-C-1728). També en tenim 1 fragment.

Variant de la Lamboglia 1c\Hayes 8B

És assimilable a la Lamb. 1c en no tenir decoració exterior. Té un llavi pla i dues acanaladures en l'interior. És també assimilable a la forma trobada a Volubilis per A. Jodin (JODIN, PONSICH 1967, 479) encara que la nostra no coincideix amb la decoració d'acanaladures que té el seu exemplar. Donem la mateixa cronologia que l'anterior. Té un vernís A2 molt deslluït (núm. 10) (M-85-C-1449). Compitem sol amb 1 fragment.

Lamboglia 2a\Hayes 9A

Vas lleugerament carenat amb la vora gairebé indiferenciada de la paret. En l'exterior i en la part central té una decoració a rodeta que pot tenir moltes combinacions.

La cronologia està entre els anys 100 i 160 d.C. A Ostia apareix en contextos de la segona meitat del II i sembla que no el va superar (OSTIA I 1968, 59). Els que presentem tenen motius decoratius (núm. 11, 12) (M-85-1181, M-85-C-1596).

En tenim un total de 3 fragments.

Hayes 4B

Plat exvasat amb la vora de secció triangular. S'assembla a la Drag. 1517 en T.S.S. D'exportació limitada a l'occident, tot i així presentem un exemplar dels apareguts amb vernís A1² (núm. 13) (M-85-C-619). Hem localitzat dos fragments.

Lamboglia 19\Hayes 22

Tapadora còncava amb la vora gairebé indiferenciada de la paret. A l'interior no tenen vernís. Els nostres fragments són llisos a l'exterior quan el normal és una decoració a rodeta.

La cronologia és de la primera meitat del segle II i possiblement es féu en època antonina i a l'inici del III d.C. El vernís és A1 de bona qualitat (núm. 14) (M-85-C-615). Només n'hi ha 2 fragments.

Lamboglia 10\Hayes 19

Cassola de vora inclinada i vertical amb fons estriat. Imita en T.S.C.A1 a les cassoles de patina cendrosa (OSTIA II, fig. 303). La cronologia és de la primera meitat del segle II d.C. El que presentem té vernís A1 de molt bona qualitat (núm. 15) (M-85-C-11). També n'hi ha 2 fragments.

Formes obertes tardanes

Lamboglia 9a\Hayes

Plat de vora inclinada cap endins, més o menys exvasada. Paret recorbadada. Fons pla; a l'interior de la vora té una acanaladura. Fou creada en el període de màxima difusió de la "A2", i pertany a una sèrie de formes lligades a la tradició local; és l'inici de plats de dimensions molt grans en aquest repertori.

La seva cronologia va des de la segona meitat del segle II d.C. a principi del III d.C.

És molt abundant a Lleida, l'exemplar que presentem és gairebé sencer, de vernís típic A2, i 24 cm de diàmetre (núm. 16) (M-85-C-1193). Aquesta és molt abundosa amb un total de 59 fragments.

Lamboglia 9a2\Hayes 27

Es diferencia de l'anterior per no tenir cap mena d'acanaladura en el seu interior. No té peu i també fou molt difosa. Pel que fa a la cronologia s'accepta l'anterior. No la tenim tan ben representada i el fragment que presentem també té un vernís típic A2 (núm. 17) (M-85-C-1122).

Hi ha 6 fragments en total.

Lamboglia 3a\Hayes 14A

Vas carenat on la vora no es diferencia de la paret. Està molt ben documentat en tots els jaciments de la Mediterrània occidental i fins i tot en l'interior de la península com, per exemple, a Mèrida.

La cronologia és de mitjan del II i III d.C. A Luni es troba sempre al segle III d.C. (ROFFIA 1977, 62), i final del II a Ostia (OSTIA I 1968, 44). Presenten una vora de molt bona qualitat (núm. 18) (M-85-C-991). També és de les més abundants amb un total de 31 fragments.

Lamboglia 3b1\Hayes 14B

Copa carenada de vora bisellada a l'interior. Parets verticals o bé cap endins. Té peu i anell. Fou molt difosa. La seva cronologia és de la primera meitat del segle III d.C. El fragment presentat és sencer, de bona qualitat, amb 22 cm de diàmetre (núm. 19) (M-85-C-877). Només n'hem localitzat 1 fragment.

Hayes 14 n.11

Copa carenada més o menys alta. La vora no es distingeix de la paret que pot ser vertical o inclinada lleugerament endins. La cronologia és de final

del II a la primera meitat del III d.C. Destaquem un fragment de vernís A2 típic (núm. 20) (FM-88-II-89). N'hi ha un total de 2 fragments.

Ostia I, fig. 86\Hayes 31

Plat de vora indiferenciada de la paret. És freqüent en el repertori de la T.S.C.C. (Lamb.40\Hayes 50A). No és acostumada la seva fabricació en A2 que morfològicament és més pesada i el peu no està atrofiat del tot. La cronologia és de la primera meitat del III d.C.

L'exemplar presentat en A2 té qualitat irregular (núm. 21) (FM-88-50-64,6). Igualment, n'hi ha 2 fragments.

Hayes 33

Plat de vora plana, horitzontal, de peu atrofiat. La cronologia és de la primera meitat del III d.C..

La nostra manufactura és A/D d'excel·lent qualitat (núm. 22) (FM-88-II-153). En tenim un fragment.

Terra sigil·lata clara C

Formes obertes amb peu o amb peu atrofiat

Lamboglia 41\Hayes 48A

Plat de vora exvasada quasi horitzontal que en la zona exterior del llavi pot tenir una acanaladura.

La cronologia és del 220-270 d.C. L'exemplar que presentem aquí té la vora més plana, malgrat això no l'hem considerada purament com a variant. Està produïda en C2 d'excel·lent qualitat (núm. 23) (FM-88-II-97). Comptem amb 1 fragment.

Lamboglia 42\Hayes 45A

Plat de vora exvasada amb decoració a rodeta al llavi; el fons també el trobem decorat. Parets corbes i el fons lleugerament convex, amb el peu baix i de secció triangular.

La cronologia situada entre el 230\40-320 d.C.

El fragment representat és amb vernís C1 on es pot apreciar la decoració a rodeta exterior en el llavi (núm. 24) (M-84-8-VIII).

Salomonson C3\Hayes 45B

Considerada com a variant de l'anterior perquè no té decoració en el llavi ni en el fons. La cronologia és la mateixa que l'anterior. El fragment que presentem té vernís C1 (núm. 25) (FM-88-18-305). En tenim 2 fragments.

Lamboglia 40bis\Hayes 50A

Plat de vora indiferenciada rectilínia, més o menys exvasada, fons còncav i peu atrofiat. La cronologia és de 230\40-325 d.C.

Aquesta és la més representativa del repertori i de la T.S.C.C. i la més abundant en les costes de la Mediterrània. Tenim coneixement de la seva aparició a Badalona, Empúries, Conimbriga, Sperlonga, Ostia, Mèrida i Luni, entre altres. El fragment que representem té vernís C1 de bona qualitat (núm. 26) (FM-88- 50-54). És la més abundant amb un total de 32 fragments.

Terra sigil·lata clara D

Plats i bols sense peu o amb peu atrofiat

Hayes 59B

Plats de parets poc exvasades i vora horitzontal, amb una o dues acanaladures. El fons es connecta a la paret fent una motllura. La cronologia és del 290\300 al 375 d.C.

El vernís del que representem aquí és D1 típic (núm. 27) (M-85-C-3440). En tenim sols 1 fragment.

Hayes 58B, n-11

Plat de parets poc exvasades. El fons està atrofiat i la vora és horitzontal amb una o dues acanaladures a la part superior. La cronologia és del 350-375 d.C. El fragment que presentem és un fons de vernís D1 de bona qualitat (núm. 28) (M-85-C-3314). N'hem localitzat 4 fragments.

Lamboglia 51A\Hayes 59B

Plat de vora horitzontal i allargat amb abundants acanaladures en el llavi. No té peu, encara que algunes variants sí. Hi ha variants estranyes que tenen un peu atrofiat i de vegades ben definit. La Hayes 59B no té decoració a l'exterior de la paret mentre que la 59A la té del tipus estampació simple.

La seva cronologia va del 320-400/420 d.C. Destaca un fragment amb vernís D1 de bona qualitat (núm. 29) (P 84, 1137).

Se n'ha localitzat 7 fragments.

Lamboglia 53Bis\Hayes 61B

Plat amb vora poc inclinada de tendència cap a l'exterior, unint-se a la paret de forma recta o bé fent un esglaó en l'interior.

La cronologia és del 380/90 al 450 d.C.

Presentem una sèrie de fragments que tenen característiques diferents entre ells, però de la mateixa tipologia. Tots tenen vernís D1 típic (núm. 30, 31, 32, 33) (P-84, 1145, P-82, 4, P-82, 227, 318, P-84, 1858). També n'hi ha 7 fragments.

Lamboglia 54\Hayes 61A

Plat de vora inclinada cap a l'interior o vertical que s'uneix a la paret fent una forta aresta. En la majoria de casos el peu acostuma a ser atrofiat o bé pla. És una forma molt imitada localment amb bona qualitat. N'hi ha un exemplar paral·lelitzable a la vil·la romana de Sentromà a Tiana (GUITART 1970, 111-165).

Presentem, com en el cas anterior, diversos fragments amb característiques diferents; tots tenen vernís D1 (núm. 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40) (M-85-C-960, M-85-C-2579, M-85-C-615, P81, 2359, P83, 310, P83, 4.366, P83, 619). És la més abundant amb 8 fragments.

Hayes 67, núm. 5-6

Plat de vora exvasada que pot presentar una acanaladura a la part superior i acostuma a ser arrodonida. Aquesta forma arribà també a la costa atlàntica, sobretot a la Gran Bretanya. La seva cronologia va del 360 al 470 d.C., però a Cartago hi és entre el 360 i 440; a Conimbriga s'allarga deu anys més la seva pervivència.

Destaquem un únic fragment de vernís D1 de bona qualitat (núm. 41) (P 81, 1656). Té 7 fragments.

Plats i bols amb peu

Hayes 87A

Plat de vora diferenciada de la paret exterior. Té un peu de secció triangular. La cronologia és de la segona meitat del segle v d.C; aquesta és gairebé

absent de les estratigrafies de Cartago (ATLANTE I 1981, 84). Representem un fragment de vernís D2 (núm. 42) (M-85-C-2590). Només n'hi ha 1 fragment.

Copes sense peu o amb peu atrofiat

Hayes 56

Plat rectangular de vora horitzontal o lleugerament inclinada cap a dalt. Està decorada amb perles en la cara superior exterior i també proveïda de lleugeres motllures en relleu; a l'interior de la paret té uns nervis que formen una decoració. La cronologia és del 360 al 430. Té molt poca difusió però en el cas de Mèrida és abundant amb diferents vernissos (D1, D2, C4) (VÁZQUEZ 1985, 59). Al fragment destacat no se li veu el vernís, en estar cremat parcialment (núm. 43) (P84, 1622). Comptem també amb 1 fragment.

Hayes 80A o 81

El nostre fragment s'inclou en una de les dues tipologies, ja que és difícil optar per una o per una altra. En les dues la vora no es distingeix de la paret. La Hayes 81 pot tenir decoració a rodeta sota la vora. El fons és pla. La cronologia per la primera és del 450 al 500 i per la segona del 360 al 440 d.C. El fragment que destaquem té vernís D1 (núm. 44) (P84, 1125). N'hi ha 2 fragments.

Hayes 91 A\B

Vas o copa carenada amb un listell horitzontal de parets més o menys exvasades. Hi ha una decoració a rodeta que arriba fins la carena; la variant A té unes acanaladures en la zona interna del galb i la B no les té. En no tenir el fragment sencer hem optat per la solució d'agafar les dues variants a l'hora de la classificació. La A té una cronologia de final del iv al 500 d.C. i la B de final del iv al 530 d.C.

Aquesta també té imitacions locals documentades a Roses (Girona) i Vilauba (Banyoles) (AQUILUÉ 1987, 174). Els fragments destacats tenen vernís D1 (45, 46) (S86, 2369, P83, 329). Comptem amb 5 fragments.

Hayes 91, n. 29

Vas o copa amb listell de parets més o menys exvasades amb la vora arrodonida amb una acanaladura. En l'interior té una decoració a rodeta que varia en finesa i extensió, i de vegades és feta a pinta. La cronologia és de la segona meitat del iv fins al v d.C.

El fragment que presentem té vernís (núm. 47) (P 82,25). Tenim 4 fragments.

Fragments decorats indeterminats de T.S.C.D.

Són fragments que sense tenir una forma concreta intuïm que formen part del fons de grans safates amb motius decoratius estampats, alguns d'aquests ens han pogut proporcionar cronologia específica.

Núm. 48: cercles concèntrics dentats (motiu núm. 32). Estil A(ii) o A(iii). Anys 350-420 o 410-470 (M-85-C-683).

Núm. 49: ratlles en forma de sanefa, incises, obliqües, formant un cercle. Estil A? La cronologia no es pot precisar. Aquest tipus de decoració deuria d'emmarcar algun altre tipus de motiu central (M-85-C-2577).

Núm. 50: motius geomètrics. Estil A? La cronologia no es pot precisar (P 61\62-1A).

Núm. 51: combinació de cercles dentats emmarcats per dues línies incises (motiu núm. 4). Estil A(ii) o A(iii). La cronologia és del 350-420 o 410-470 (P 61\67-C).

Núm. 52: palmeres (motiu 131). Estil A(iii). La cronologia del 425 al 450 (P 84 1004).

Núm. 53: cercles o semicercles format per línies incises (motiu núm. 137). Estil A(ii) o A(iii). La cronologia és del 350-420 o 410-470 (P 83,628).

Núm. 54: palmeta emmarcada per línies incises (motiu núm. 140). Estil A(iii). No se'n pot precisar la cronologia (P 81, 2799).

Conclusions ceramològiques

A través de la ceràmica estudiada es poden treure una sèrie de conclusions que tot seguit resumim:

1. La T.S.C.A. és la primera d'arribar de la ceràmica de vaixel·la fina; aquesta la trobem a partir del final del segle I d.C. Però en realitat la que obre el camí és la comuna de cuina a l'inici del segle I d.C.

2. Les primeres exportacions són les d'època de Domicià (CARANDINI 1977, 23) encara que no sabem amb exactitud el moment d'arribada a Ilerda; són les formes obertes tipus: Sal A1\Hayes 8A.

3. Durant la primera meitat del segle II d.C. la T.S.C.A. no és del tot rellevant, les formes representatives ara són: Sal. A9a\Hayes 6A, Lamb. 2a\

Hayes 9A i la Lamb. 19\Hayes 22. No és fins la segona meitat del II d.C. que aquesta producció no esdevé capdavantera de l'exportació. Formes com la Lamb. 3a\Hayes 14 i la Lamb. 9a\Hayes 27 són a Lleida les que marquen aquest moment.

4. Al final del segle II d.C. les importacions decreixen considerablement, és a dir, el ritme decreix respecte al moment de *boom* que havíem viscut anteriorment.

5. La primera meitat de segle III d.C. corrobora la davallada que es veia a final del segle II d.C. Formes com la Lamb. 3b1\Hayes 14B, Ostia I, fig. 86\Hayes 14 en són testimonis.

6. La T.S.C.C. no la tenim ben representada; tan sols hem treballat amb 17 fragments que tenen una cronologia des de l'any 220 fins al 325, amb les formes típiques del seu repertori.

7. La T.S.C.D. està millor representada que la C i pitjor que la A, amb una cronologia que abraça des del segle IV al V d.C. (només alguna pot arribar al VI si bé el seu inici és anterior).

Els fragments decoratius no aporten moltes dades ja que estan molt fragmentats.

8. S'ha documentat per primera vegada la manufactura A\D a la ciutat, localitzada en la Hayes 33, ben coneguda en tota la conca de la Mediterrània.

9. El material ceramològic que ens va arribar era de bona qualitat i no hem de pensar en peces defectuoses i de qualitat dolenta. Els que han pogut aparèixer són escadussers i no s'han tingut en compte.

Conclusions generals

El conjunt estudiat ens reafirma el paper d'Ilerda com a ciutat de l'interior, receptora de mercaderies, subministrades per les ciutats costaneres portuàries que feien el paper de redistribuïdores.

Grosso modo podem dividir en tres etapes cronològiques la importació de ceràmica africana a l'Alt Imperi. La primera d'elles seria de mitjan segle I d.C. a la primera meitat del II d.C.. En tenim conei-

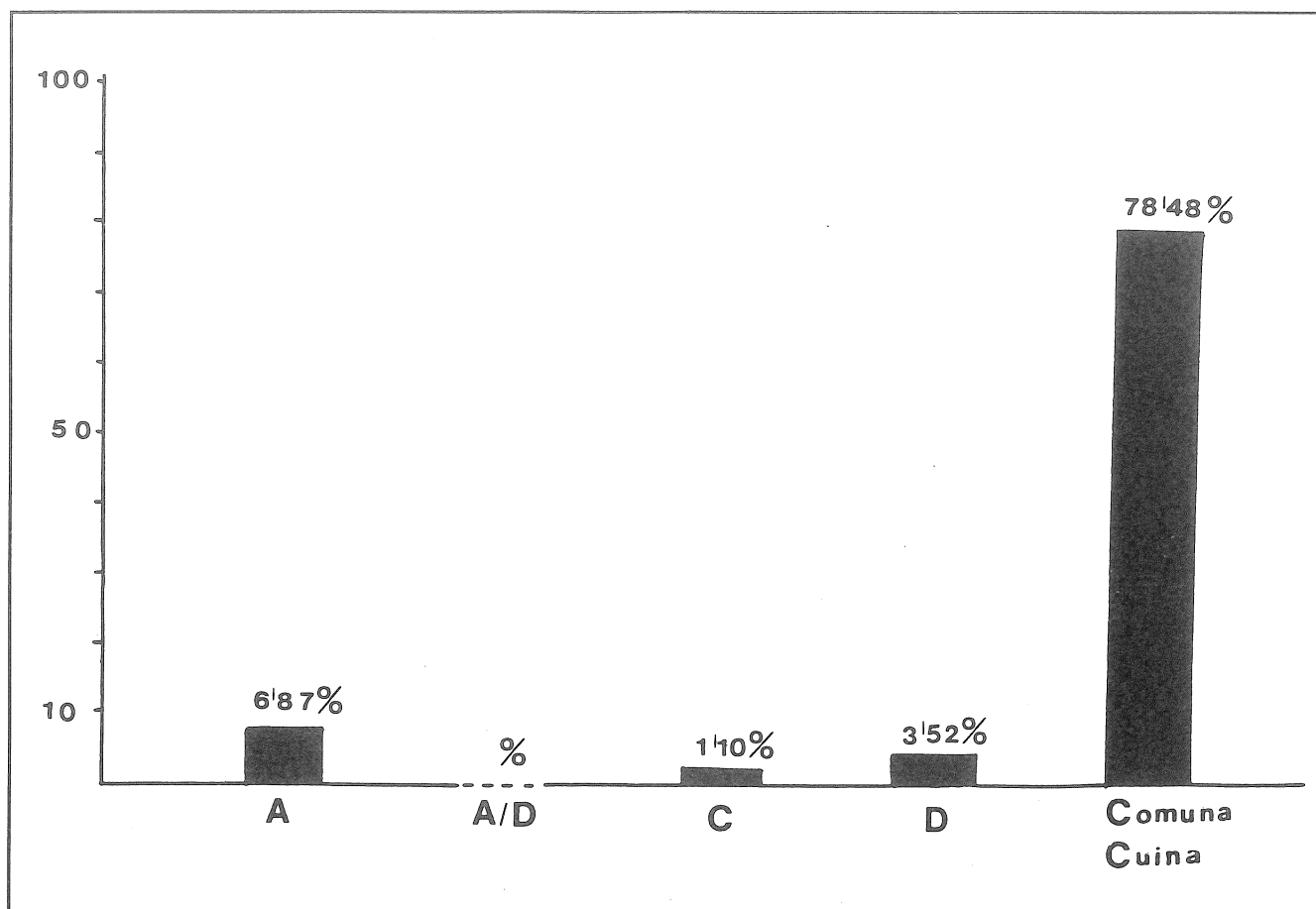

Fig. 1.-
Tipus ceràmics
i percentatges d'aparició.

xement per la seva aparició a l'antic Portal de Magdalena. Durant aquest període, la ciutat s'abasta, a més a més, d'altres mercats.

La T.S.S. i la T.S.H. (sobretot la produïda a la Rioja) les trobem a l'antic Portal de Magdalena. La resta de jaciments resten muts, amb algun fragment poc significatiu que no permet fer una apreciació global d'aquesta etapa.

La segona fase inclouria la meitat del segle II d.C., moment en què el mercat nord-africà es reafirma a Occident. L'augment de mercaderia és molt superior a l'etapa anterior. Aquest queda ben reflectit en l'antic Portal de Magdalena i F. Macià, tot i que donada la quantitat de ceràmiques que arriben ara, podem afirmar que mai la T.S.C. no va superar la T.S.H.

La tercera etapa és la de primera meitat del segle III d.C. És la que afecta a la disgregació dels tallers que produeixen A i és el punt en què es fa la substitució d'aquesta en el mercat per la T.S.C.C. de la Bisacena. Les primeres formes les localitzem a l'antic Portal de Magdalena i en F. Macià, sobretot en aquest darrer; un cop més els altres jaciments no aporten dades significatives.

Al litoral català, la poca arribada de T.S.C.C. és un fet constant i homogeni, no és així en ciutats com Mèrida, per exemple, on la importació de T.S.C.C. està molt ben representada, adient-se a l'adjectiu de ceràmica universal.

A tall de conclusió, cal assenyalar la nova visió que de l'Alt Imperi ens han proporcionat les ceràmiques exhumades a l'antic Portal de Magdalena i de Francesc Macià. Lluny de caracteritzar un moment fosc i de retrocés econòmic per a la ciutat, l'arribada d'importacions africanes a *Ilerda* demostren un panorama ben diferent (PÉREZ 1984, 77-78). Les noves dades d'ençà 1984 capgiren aquesta imatge tradicional, és a dir, a més a més de tenir ara un gran volum de T.S.I., T.S.S. i T.S.H. (aquesta darrera és molt abundosa a l'antic Portal de Magdalena) les mercaderies africanes també hi són representades (per l'extensió de les noves excavacions podem dir que es troben ben documentades) la qual cosa vol dir que la ceràmica clara es ve a sumar al nombre d'importacions donant una millor coneixença i idea d'aquest període a *Ilerda*.

Pel que fa a l'etapa següent, la Baix Imperial, poca cosa ens ha donat l'estudi de la T.S.C.D., que caracteritza aquesta època. Bàsicament, ens hem

basat en els materials de la Paeria ja estudiats, alguns d'ells, per E. Junyent i A. Pérez (JUNYENT, PÉREZ 1983, en premsa).

Els altres jaciments, com Magdalena i la Suda, d'on provenen els escadussers fragments que hi ha, es van trobar en els farcits d'amortització dels pous i de les tronerres. Amb tot això no creiem que de moment estiguem en condicions òptimes d'eixamplar l'horitzó del Baix Imperi a Lleida, si més no, hem d'esperar a noves dades arqueològiques. Només podem dir que creiem en la plena existència d'aquest moment a *Ilerda*, no només pel que en diuen les fonts escrites sinó perquè de mica en mica els jaciments es van manifestant.

Aquest treball planteja diferents qüestions del tipus: com funcionava *Ilerda* des del punt de vista de centre redistribuïdor envers el seu *territorium*?; què oferia al primer centre redistribuïdor de la costa —hem de suposar que aquest era *Tarraco*— a canvi de la ceràmica? Són preguntes de difícil resposta hores d'ara, tot i així es desprèn d'aquest estudi que la ciutat va gaudir d'una infraestructura socio-econòmica organitzada i que *Ilerda* seria un punt important a l'interior de la *Tarraconensis*.

Des del punt de vista ceramològic s'ha pogut aixamplar el catàleg tipològic i formal gràcies a les variants aparegudes, i des del punt de vista històric tenim noves dades que, acoblades a d'altres nous estudis, ens donaran una nova visió del que fou la *Ilerda* romana.

Beatriu Miró

Sant Llätzer, 6
08001 Barcelona

FORMES OBERTES ANTIGUES DE LA TERRA SIGIL·LATA CLARA A

Tipologia	Producció	Datació	T. Formes	Diàm. (cm)
Lamb. 1a Hayes 8A	A1	80-90-150	1	20
Lamb. 1c Hayes 8B	A2	s. III	1	24
Lamb. 1c Hayes 8B	A1\2	s. III (?)	1	10
Lamb. 2a Hayes 9A	A1	100-160	3	14-20
Sal. A9a Hayes 6A	A1\A2	f. I-p. II	4	13-20
Lamb. 23 Hayes 6B	A2	2 ^a 1\2 II	2	11
Sal. A1 Hayes 3A	A1	60-90	2	14
V. Sal. A1	A1	60-90	2	—
Lamb. 4\36A Hayes 3B	A1	75-150	2	16
Lamb. 4\36B Hayes 3C	A1\2	f. II-III	2	—
Hayes 4B	A1.A1\2	1\2 II	2	12-17
Lamb. 19 Hayes 22	A1-A2	1 ^a 1\2 II o edat ant. p. III	2	18-20
Hayes 19 Lamb. 10	A2	1 ^a 1\2 II	2	11

FORMES OBERTES TARDANES DE LA TERRA SIGIL·LATA CLARA A

Tipologia	Producció	Datació	T. Formes	Diàm. (cm)
Lamb. 9a Hayes 27	A2	150-250	52	24-31
Lamb. 9 a 2 Hayes 27	A2	150-250	6	16-24
Lamb. 3a Hayes 14A	A2	1\2 II-III	31	12-16
Lamb. 3b1 Hayes 14B	A2	1 ^a 1\2 III	1	22
Hayes 14 n11	A2	f. II-1 ^a 1\2 III	2	15-24
Ostia 1. fig. 86	A2	1 ^a 1\2 III	2	18-27
Hayes 33	A2	1 ^a 1\2 III	1	30

Fig. 2.-
Taula de formes:
T.S.C.A.

**FORMES OBERTES AMB PEU O SENSE PEU ATROFIAT
DE LA TERRA SIGIL·LATA CLARA C**

Tipologia	Producció	Datació	T. Formes	Diàm. (cm)
Lamb. 41 Hayes 4BA	C2	220-270	1	11
Lamb. 42 Hayes 45A	C1, C2	230\40-320	2	12-13
Sal. C3 Hayes 45B	C1, C2	230\40-320	2	24-33
Lamb. 40 bis	C1, C2	230\40-325	12	20

PLATS, BOLS SENSE PEU O PEU ATROFIAT DE LA TERRA SIGIL·LATA CLARA D

Tipologia	Producció	Datació	T. Formes	Diàm. (cm)
Hayes núm. 9	D1	290\300-375	1	—
Hayes 58 n.11	D1, D2	350-375	4	—
Lamb. 51A Hayes 59B	D1, D1\2	320-400\20	7	20-28
Lamb. 53 Hayes 61B	D1	380\90-450	7	—
Lamb. 54 Hayes 61A	D1, D1\2	325-450	8	20-30
Hayes 67 n.6	D1	360-470	7	17-18

COPES SENSE PEU O AMB PEU ATROFIAT DE LA TERRA SIGIL·LATA CLARA D

Tipologia	Producció	Datació	T. formes	Diàm. (cm)
Hayes 80A Hayes 81	D1	400-450	2	20
Hayes 91A\B	D1	f.IV-500	5	18-21
Hayes 91,n.29	D1	2ª1\2 IV-V	4	15
Hayes 56	D1\2	360-430	1	28

PLATS I BOLS AMB PEU DE LA TERRA SIGIL·LATA CLARA D

Tipologia	Producció	Datació	T. formes	Diàm. (cm)
Hayes 87	D1	2ª1\2 V	1	—

Fig. 3.-
Taula de formes:
T.S.C.C. i T.S.C.D.

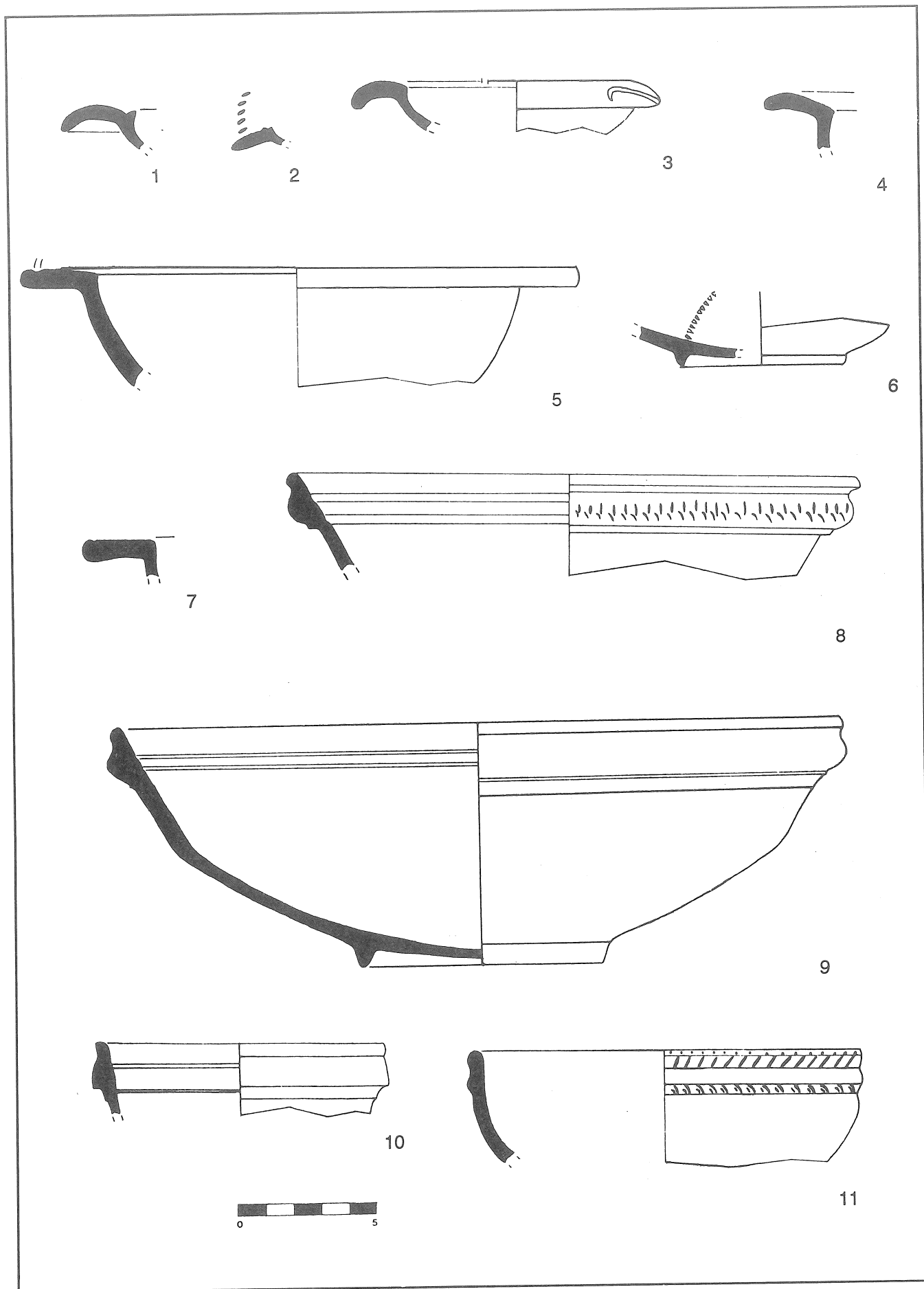

Fig. 4. - Números 1-11. T.S.C.A.

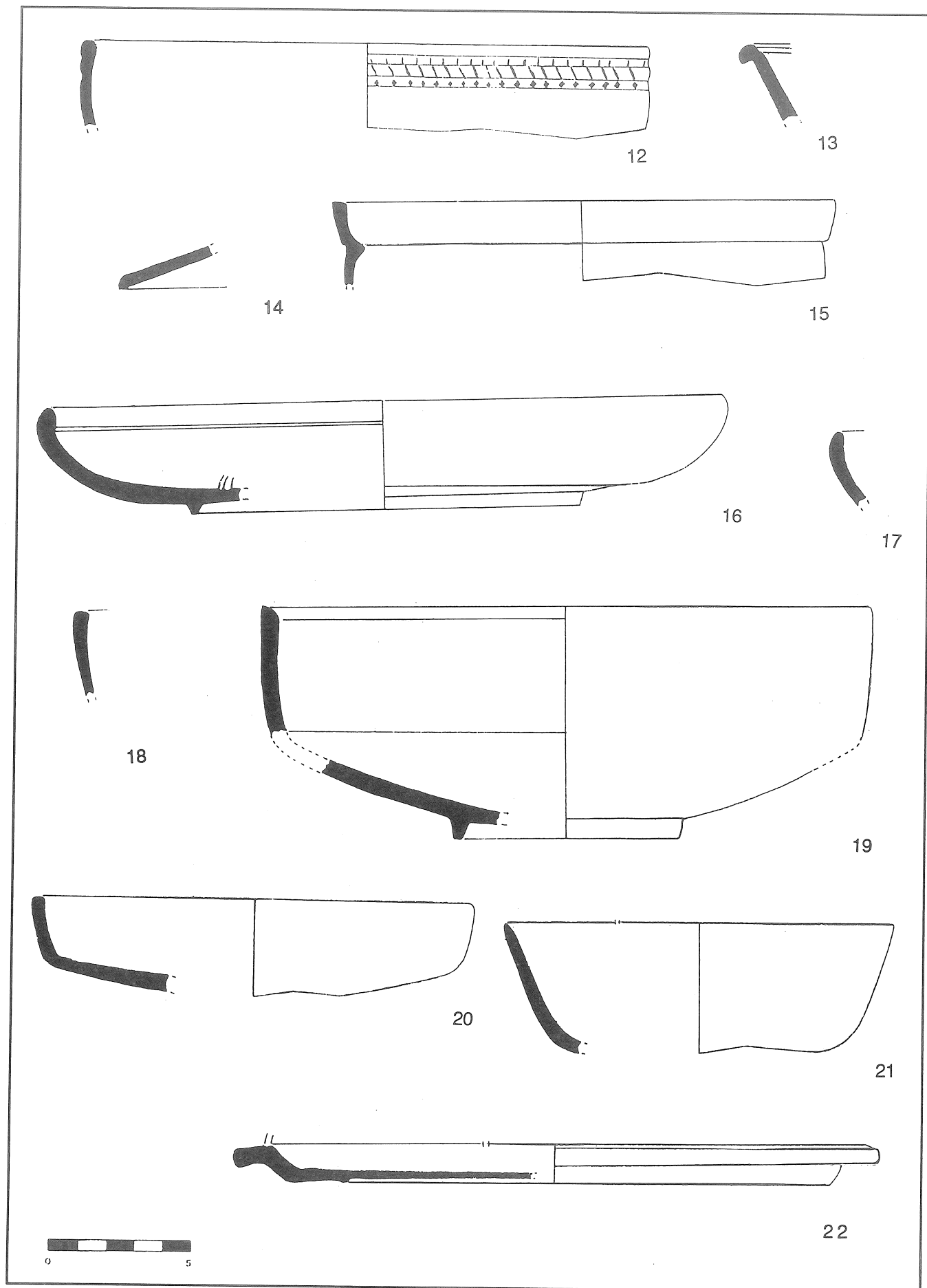

Fig. 5. - Números 12-22. T.S.C.A.

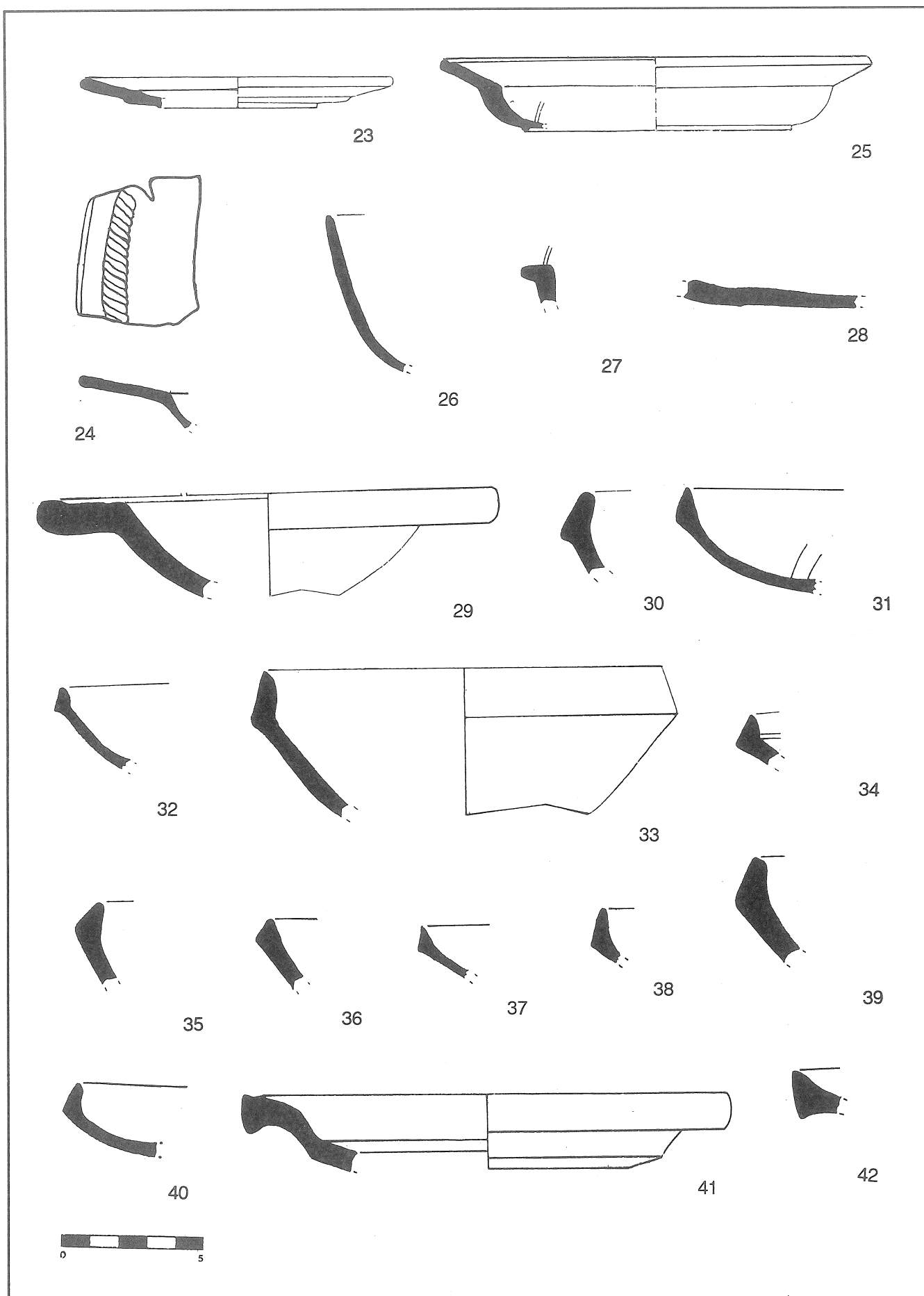

Fig. 6. - Números 23-26. T.S.C.C. i números 27-42. T.S.C.D.

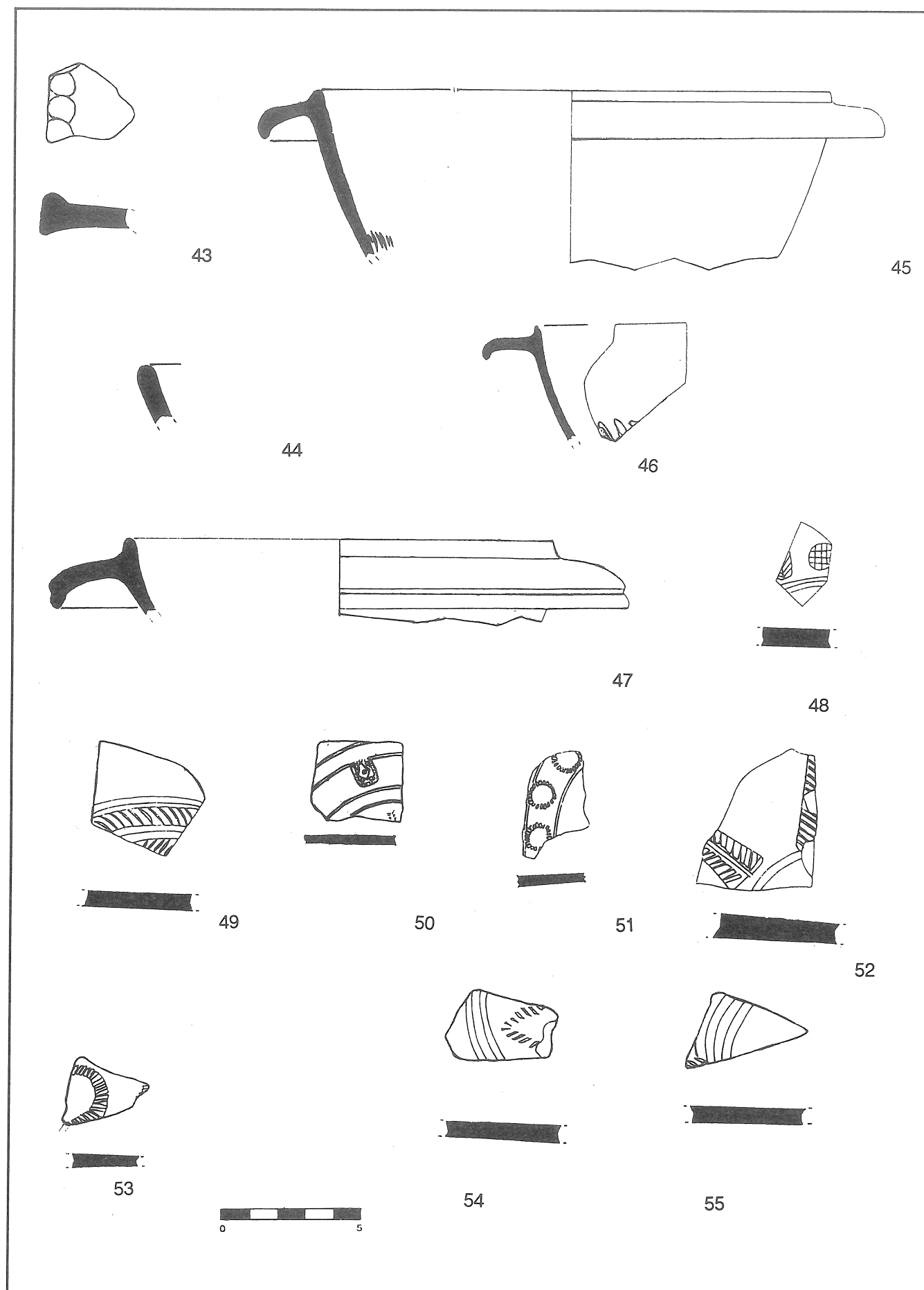

Fig. 7. - Números 43-55. T.S.C.D.

Bibliografia

AQUILUÉ 1987

J. Aquilué, *Las cerámicas africanas de la ciudad romana de Baetulo (Hispania Tarraconensis)*, Oxford, 1987.

ATLANTE I 1981

Atlante delle forme ceramiche I. Ceramica fina romana nel Bacino Mediterraneo (Medio e Tardo impero) Roma, 1981.

CARANDINI 1977

A. Carandini, "La terra sigillata africana. La ceramica a patina cenicienta e orlo annerito di età imperiale", *Quaderni di Cultura Materiale*, 1, 1977, 23 ss.

GUIPART 1970

J. Guitart, "Excavación en la zona SE de la villa romana de Sentromà", *Pyrenae*, VI, 1970, 111-165.

HAYES 1972

J. W. Hayes, *Late Roman Pottery*, London, 1972.

HAYES 1980

J. W. Hayes, *A supplement to Late Roman Pottery*, London, 1982.

JODIN, PONSICH 1967

A. Jodin, M. Ponsich, "Nouvelles observations sur la céramique estampée du Maroc romain", *Bulletin d'Archéologie Marocaine*, VII, 1967, 500-545.

JUNYENT, PÉREZ 1983

E. Junyent, A. Pérez, "Las cerámicas paleocristianas grises de la Paeria (Lleida)", *XVII Congreso Nacional de Arqueología*, 1983.

JUNYENT, PÉREZ, en prensa

E. Junyent, A. Pérez, "El Bajo Imperio ilerdense. Las excavaciones de la Paeria", (en prensa).

LAMBOGLIA 1950

N. Lamboglia "Gli scavi di Albintimilium e la cronologia della ceramica romana", *Collezione di monografie preistoriche e archeologiche*, II, 1950.

PÉREZ 1984

A. Pérez, *La ciutat romana d'Ilerda*, Lleida, 1984.

ROFFIA 1977

E. Roffia (A. Fovra ed.), "Sigillata chiara e sigillata lucente", *Scavi di Luni I-II-III*, Roma, 1977.

SAGUI 1980

L. Sagui, "Ceramica africana dalla villa di Tiberio a Sperlonga", *Mélanges de l'Ecole Française de Rome et Athènes*, 92, 1980, 471-544.

TED'A 1989

TED'A, *Un abocador del segle v.d.C. en el fòrum provincial de Tarraco*, *Memòries d'Excavació*, 2, Tarragona, 1989.

TORTOELLA 1981

S. Tortoella, "Cerámica di produzione africana e rivenimenti archeologici sottomarini della media e tarda età imperiale", *Mélanges de l'Ecole Française de Rome et Athènes*, 93, 1981, 355-379.

VÁZQUEZ 1985

A. Vázquez de la Cueva, *Sigillata africana en Augusta Emerita*, *Monografías Emeritenses*, 3, Mérida, 1985.

WAAGÉ 1933

F. D. Waagé, "The american excavation in the Athenian Agora, first report: the roman and byzantine pottery", *Hesperia*, II, 1933, 279-328.